

האי, מביעי ליה לכדתניא, הרי יש בה צורך ללמד את הדרשה המובאת בברייתא:

שכך שנו בברייתא: נאמר בענין חליצה [שם]: "וחלצה נעלו מעל רגלו".

אין לי ללמוד מלשון הכתוב שחליצה מועילה, אלא בנעלו של היבם בלבד.

נעל של כל אדם [הנעולה על רגלי היבם] — מנא ליה? מנין למד התנא במסכת יבמות [קא א] שאף היא כשרה לחליצה? (538)

תלמוד לומר, לכך נאמר "נעל" — נעל, פעמיים [כדלעיל].

ובכפל המילה "נעל", ריבה הכתוב כל נעל, אף נעל שאינה של היבם, שהיא כשרה לחליצה.

שמה תשאל: אם כן, שאף נעל של כל אדם כשרה, מה תלמוד לומר [למה נאמר] "נעלו"?

תשובתך: "נעלו" מלמד, שצריך לחלוץ בנעל הראוי לו, ליבם.

פרט לנעל שהוא גדול, עד כדי כך שאין היבם יכול לחלץ בו.

וכן, פרט לנעל שהוא קטן עד כדי כך שאין חופה [מכסה] את רוב רגלו.

יד-ב וכן, פרט למסולים. שהיא נעל שאין לו עקב, שאינו ראוי להליכה בו.

ולמדנו מדברי הברייתא, שמ"נעל" למדים שאפילו נעלו של אדם אחר כשרה לחליצה,

ואילו מ"נעלו" למדים שצריך נעל הראויה לו. ונמצא, שהמילה "נעל" לא באה למעט שיבמה אינה ניתרת בגט.

ואם כן חוזרת הקושיא דלעיל: מנין למדו חכמים שהיבמה אינה קונה את עצמה בגט?

ומתציין: אם כן, אם אכן המילה "נעל" לא באה אלא ללמד שאף נעל של אחר כשרה, נכתוב קרא, היה ראוי לכתוב "בית חלוץ נעל".

מאי "הנעל"? לשם מה אמר הכתוב "הנעל", בתוספת ה' הידיעה? —

שמעת מינה תרתי. יש לנו ללמוד מדברי הכתוב שני ענינים, משתי דרשות:

[א] "נעל" — מלמד שאפילו נעל של אדם אחר כשרה לחלוץ בה.

[ב] "נעלו", בתוספת ה' הידיעה — מלמד שדוקא חליצת הנעל מתירה את היבמה להנשא לשוק, ולא גט.

מתניתין:

המשנה הראשונה בפרקנו עוסקת בענין קניני אשה והיבמה. ולכן ממשיכה המשנה שלפנינו וכן המשניות שלאחריה, לבאר את אופן הקנינים של עבדים [עבריים וכנענים], וקנינים של חפצים.

משנתנו מבארת את קניני העבד העברי והאמה העבריה:

א. קניני עבד עברי.

538. כך יש לפרש לפי הגירסא שלפנינו ["נעל של כל אדם" מנא ליה?], אבל במסכת יבמות קג

עבד עברי נקנה בשני קנינים:

נקנה בכסף ובשטר. (539)

וקונה את עצמו להיות בן חורין בשלשה אופנים:

בשנים, כאשר עברו שש שנים מיום קנייתו, הרי הוא יוצא לחופשי.

וביובל, אם חלה שנת היובל בתוך שש שנים מיום המכרו, הרי הוא יוצא לחופשי.

וגרעון כסף. שביכולתו לפדות את עצמו, ולצאת לחופשי, על ידי תשלום כסף לאדונו עבור השנים שנותרו לו לעבוד.

והיינו, שאדונו [ובלשון חכמים "רבו"]

מגרע לו מדמי פדיונו את סכום דמי השנים שעבד בהן. כי חישוב דמי פדיונו, והגרעון, נעשים לפי הדמים שהעבד נקנה בהם.

כגון: אם העבד נקנה בשש מאות זוז לעבודת שש שנים, הרי עבודת כל שנה שווה מאה זוז, מפני שהעבד עתיד לצאת בסוף שש שנים. (540) (541)

ב. קנייני אמה העבריה:

יתירה עליו [על העבד העברי] אמה העבריה [שגם היא נקנית בכסף ובשטר, ויוצאת גם היא בשטר וביובל ובגרעון כסף, כדין עבד עברי], שהיא קונה את עצמה להיות בת חורין, גם בהבאת סימנין של נערו.

כי כאשר האמה העבריה מביאה סימני

ב הגירסא "נעל של כל אדם 'מנין'". ובדרך כלל בכל מקום דרך הבריייתות להתבטא כך.

539. א. להלן [טז א] נחלקו אמוראים בשטר אמה העבריה אם האב המוכר כותבו או האדון כותבו, ושטר עבד נלמד משטר אמה, ומכאן שגם בעבד עברי יש מחלוקת מי כותב את השטר: יש אומרים שהעבד כותב בשטר "הריני קנוי לך" ונותנו לאדון. ויש אומרים שהאדון כותב בשטר "הרי אתה קנוי לי" ונותנו לעבד. [תוספות רי"ד להלן טז א. כסף משנה עבדים ב א].

להלכה פסק הרמב"ם [שם] שהעבד כותב בשטר "הרי אני קנוי לך" ונותנו לאדון.

ועיין ירושלמי פרק א הלכה ב ומפרשים שם.

ב. קנין חליפין לא הוזכר במשנתנו, וכתבו תוספות לעיל [ח א ד"ה ומאין] שאין עבד עברי נקנה בחליפין ואינו קונה את עצמן בהן. ועיין בהערותנו שם. ויש חולקים על תוספות. עיין משנה למלך עבדים ב א, ועיין ספר המפתח

[רמב"ם פרנקל] שם.

אף קנין משיכה לא הוזכר במשנתנו, וכתב פני יהושע שאין עבד עברי נקנה בו. עיין שם. ועיין ספר בירורי השיטות.

540. שנאמר בענין גרעון כסף [ויקרא כה נ]: "והיה כסף ממכרו [נמדד] במספר שנים [שנמכר]". רש"י.

541. מנחת חינוך מצוה מג הבין מדברי רבנו תם [מובאים בתוס' רי"ד להלן כא א] שדוקא עבד שנקנה בכסף יוצא בגרעון כסף, שמגרע מתוך הכסף שנקנה בו. אבל עבד שנקנה בשטר אינו יוצא בגרעון כסף. וכן כתב משנה למלך [עבדים ג ז] בשם רבנו תם.

אבל דעת תוספות רי"ד [שם] שאף עבד עברי שנקנה בשטר יוצא בגרעון כסף ואפילו אם נקנה במתנה בלא דמים יוצא בגרעון כסף לפי שויו. [ויש אומרים שאף רבנו תם מודה בזה] ועיין לעיל סוף דף יא ובהערה 397, 398 שם.

נערות, היא יוצאת לחופשי, בלי צורך במעשה קנין כל שהוא. (542)

למכירתו, צריך העבד להשלים את עבודתו לירושיו. (543) (544)

ג. קנייני עבד נרצע:

וטעמם של כל הדינים שהוזכרו במשנתנו יתבאר בגמרא.

נאמר בתורה [שמות כא ה]: "ואם אמור יאמר העבד [כעבור שש שנים ממכירתו]: אהבתי את אדוני, את אשתי, ואת בני, לא אצא חפשי, והגישו אדוניו אל האלהים [הדיינים], ורצע אדוניו את אזנו במרצע, ועבדו לעולם".

גמרא:

שנינו במשנה: עבד עברי נקנה בכסף.

יש שלשה אופנים של עבד עברי:

עבד עברי הנרצע — נקנה לאדונו [להמשיך בעבודתו גם לאחר שש שנים] ברציעה שרוצע אדונו את אזנו.

א. עבד עברי הנמכר לגוי.

ב. עבד עברי המוכר את עצמו לישראל.

וקונה את עצמו להיות בן חורין:

ג. עבד עברי שמכרוהו בית דין.

ביובל, ובמיתת האדון.

כגון, גנב שאין לו אפשרות לשלם את גנבתו, בית דין מוכרים אותו לישראל אחר בעל כרחו, ובכסף שנותן עבורו הקונה, משלמים לנגנב את דמי החפץ שגנב ממנו [שמות כב ב].

והיינו, שאם מת האדון, אין העבד הנרצע עובד את יורשיו אלא יוצא לחופשי.

אך עבד עברי שמת אדונו בתוך שש שנים

מקרוביו יורשו, אין העבד עובד את היורשים.

544. המשנה לא הזכירה שהנרצע קונה את עצמו בגרעון כסף. ומשמע שאינו קונה את עצמו בכך, ונחלקו הראשונים בטעם הדבר:

רבנו תם פירש שדוקא עבד שנקנה בכסף יוצא בכסף. אבל הנרצע נקנה ברציעה, ולפיכך לא שייך בו גרעון כסף. ועיין לעיל הערה 541. תוספות רי"ד [להלן כא א] פירש שמפני שהתורה קנסה אותו להרצע ולעבוד עד היובל לפיכך אינו יוצא בגרעון כסף. שלא זיכתו תורה לכך כי אם ביובל ובמיתת האדון. ועיין בירורי השיטות.

542. לאחר שהבת הביאה סימני נערות בודאי אין אביה יכול למכרה. שהרי אם אמה שנמכרה כבר יוצאת, זו שלא נמכרה על אחת כמה וכמה שלא תימכר. [כתובות עו א ועוד].

והיה ראוי לומר שאשה שגדלה הרי היא עצמה יכולה למכור את עצמה. אך דרשו חכמים מהמקרא [שמות כא ז] "וכי ימכור איש [את בתו לאמה]" שדוקא האיש מוכר את בתו, ואין האשה מוכרת את עצמה. [מכילתא שם].

543. רש"י. ובגמרא להלן [יז ב] שנינו שעבד עברי אינו עובד אלא את הבן שירש את האדון. אבל אם האדון מת בלא בנים ובתו או אחד

קנין כסף שהוזכר במשנתנו, מועיל לקנין עבד עברי בכל שלושת האופנים המבוארים.⁽⁵⁴⁵⁾

והוינן בה: זה שעבד עברי נקנה בכסף – מנלו, מנין למדנו זאת?

ומשנינן: אמר קרא בענין גאולת עבד עברי הנמכר לגוי [ויקרא כה]: "אם עוד רבות בשנים – לפיהן ישיב גאולתו, מכסף מקנתו"^(545*) [מכסף שנקנה בו].

מלמד הכתוב, שהעבד העברי נקנה בכסף, ובשעה שהוא בא להגאל, הוא משיב את העודף של כסף מקנתו לארון שקנה אותו.

שואלת הגמרא: אמנם אשבחן מצאנו בפסוק

הזה שעבד עברי הנמכר לעובד כוכבים הרי הוא נקנה בכסף.

אבל מנין לנו שגם עבד עברי הנמכר לישראל נקנה בכסף?

ואין ללמוד את דין עבד עברי הנמכר לישראל מדין הנמכר לגוי. שהרי יש לחלק ביניהם, ולומר:

עבד עברי הנמכר לנכרי נקנה בכסף, הואיל וכל קנינו של נכרי בקרקעות ומטלטלין הוא בכסף [ואין הנכרי קונה מטלטלין במשיכה].⁽⁵⁴⁶⁾

ולפיכך, אף את העבד העברי קונה הנכרי בכסף.

צדקן עמך, ומך אחיך עמו, ונמכר לגר תושב וגו' ונאמר שם: "אחרי [ש]נמכר גאולה תהיה לו... והיה כסף ממכרו במספר שנים... לפיהם ישיב גאולתו מכסף מקנתו". כלומר: העבד ישיב את כסף גאולתו [פדיונו] לפי הכסף שהוא נקנה בו לארון. [אם נקנה בשש מנים ועבד שנתיים ישיב 4 מנים].

ומתוך דברי הכתוב יש ללמוד שהעבד נקנה בכסף שהרי נאמר "מכסף מקנתו". משמע שקנינו נעשה בכסף.

546. שלא נאמר קנין משיכה במטלטלין אלא בישראל, שנאמר [ויקרא כה]: "או קנה מיד עמיתך". ודרשו חכמים [לקמן כו א] שהדבר נקנה במשיכתו מיד ליד. רש"י.

אך, נחלקו אמוראים בענין קנין משיכה: דעת רבי יוחנן שמדאורייתא ישראל קונה בכסף ונכרי קונה במשיכה, וחכמים תקנו שישראל קונה במשיכה ולא בכסף. ודעת ריש לקיש שמדאורייתא ישראל קונה במשיכה והנכרי קונה בכסף.

545. בפשטות נראה שהגמרא הבינה שמשנתנו מדברת בשלושת האופנים של עבד עברי, מאחר שנאמר במשנתנו "עבד עברי" סתם, ולא התפרש באיזה עבד עברי מדובר.

וקשה: להלן נחלקו תנאים בעבד עברי שמכר את עצמו האם הוא יוצא בשש שנים: לדעת רבי אליעזר – יוצא, ולדעת חכמים אינו יוצא. ובמשנתנו שנינו שעבד עברי יוצא בשנים. ומכאן שלדעת חכמים בודאי משנתנו אינה מדברת במוכר עצמו! ואם כן, גם מה ששנינו ברישא שעבד עברי נקנה בכסף אינו מדובר במוכר עצמו.

ויש לומר: הגמרא לא דייקה ממשנתנו שמוכר עצמו נקנה בכסף, אלא הגמרא ידעה שכך הדין, ושאלה על זה מנא לן [רשב"א בתירוץ שני. ועיין שם תירוץ נוסף, ועיין תוי"ט. ורש"י על המשנה].

545*. הפסוק מדבר בעבד עברי הנמכר לגוי, שנאמר בתחילת הענין [ויקרא כה מז]: "וכי תשיג יד גר ותושב [גר שהוא תושב ולא גר

אבל, ישראל קונה מטלטלין במשיכה ולא בכסף, (547) ולפיכך יתכן שגם לענין קניית עבד, דינו שונה מדין הנכרי, ואינו קונה עבד עברי בכסף.

ואם כן, נמכר לישראל — מנלן? מנין למדנו שגם הוא נקנה בכסף?

ומתריצין: יש ללמוד זאת ממה שאמר קרא בענין אמה עבריה [שמות כא]:

מצוה על האדון ליעד את האמה [לקחת אותה לו לאשה]. ואמר הכתוב: "אם רעה בעיני אדוניה אשר [היה ראוין] לו [ל]יעדה, והפדה!".

לא נאמר "ונפדתה", אלא "והפדה", ומשמע שהאדון עצמו יפדה אותה. ובודאי אין כוונת הכתוב שהאדון יתן לעצמו כסף בפדיונה,

אלא כוונת הכתוב שעל האדון לסייע לה בפדיונה.

וכיצד יכול האדון לסייע בפדיונה?

מלמד הכתוב, שמגרעת מדמי פדיונה, ויוצאה.

שהאדון מסייע לה להיפדות ממנו, על ידי שהוא מגרע מדמי פדיונה. כגון, אם נקנתה בששה מנים כסף ועבדה שלש שנים, מגרע האדון מדמי פדיונה, שלא תצטרך לשלם ששה מנים כפי כסף קנייתה, אלא די לה לשלם שלשה מנים.

ומפסוק זה מוכח שהאמה נקנית בכסף. שהרי אם היא לא נקנתה בכסף, כיצד מגרע האדון מדמי פדיונה? (548)

ורש"י [הנ"ל] פירש את סוגיתנו כדעת ריש לקיש.

ורבנו תם הקשה על רש"י שהרי הלכה כרבי יוחנן. וכיצד הגמרא כאן בסתמא נאמרה כריש לקיש?

ותירץ הריטב"א: לפעמים הגמרא מקשה קושיא לדעת אמורא אחד אף על פי שאין הלכה כמותו.

ויש מתרצים שרש"י סובר שהלכה כריש לקיש [הערת המהדיר על הריטב"א בשם בית הלוי ח"א סימן כב, ופני יהושע].

ורבנו תם פירש שהגמרא כאן נאמרה לדברי הכל, וכך יש לפרש את דברי הגמרא: אשכחן עבד עברי הנמכר לעובד כוכבים הואיל וכל קנינו "של עובד כוכבים הבא לקנות עבד עברי" אינו אלא בכסף, אבל גוי אינו קונה עבד עברי בשטר.

547. ראה הערה קודמת.

548. כך פירש רש"י.

וקשה: אפילו אם נאמר שקנין האמה נעשה בשטר בלבד ולא בכסף, בכל זאת שייך גרעון כסף מהדמים שהאב קיבל עבור קנייתה, אף על פי שעצם הקנין היה בשטר, או, שהגרעון כסף ייעשה לפי שווי האמה בשוק! ואם כן, מנין שהאמה נקנית בכסף? [וכן הקשה הריטב"א ודחה את פירוש רש"י כאן].

ומכח קושיא זו הוכיח מנחת חינוך [מצוה מג] שלדעת רש"י עבד עברי שנקנה בשטר אינו יוצא בגרעון כסף, מפני שהגרעון נעשה דוקא מתוך כסף הקנין. ולא מתוך דמי העבד או האמה. ולפיכך מאחר שנאמר "והפדה" מוכח שהאמה נקנית בכסף, שהרי אמה שנקנתה בשטר אינה יוצאת בגרעון כסף.

ומלשון תוספות רי"ד [להלן כא א, ד"ה וקונה] נראה שאף לרבנו תם הוקשתה קושיא זו, ורבנו תם הוכיח מכאן שעבד שנקנה בשטר אינו

ודין עבד עברי נלמד מדין האמה העבריה — כשם שהאמה העבריה נקנית בכסף, כך עבד עברי נקנה בכסף. (549)

ומקשינן: אמנם **אשכחן**, מצאנו בפסוק, **שאמה העבריה** נקנית בכסף, אבל אין ללמוד מכך שגם עבד עברי נקנה בכסף. שהרי יש לחלק ביניהם, ולומר:

מדוע אמה העבריה נקנית בכסף? הרי זה **הואיל ומיקדשה** [ומתקדשת] **בכסף** ונקנית בכך לבעל, ולפיכך הדין גותן שגם **מיקניא** [נקנית] **בכסף**.

אבל, **עבד עברי** הנמכר לישראל, לא מצאנו במקום אחר שהוא נקנה בכסף! ואם כן, **מנלן** מנין למדנו שאף הוא נקנה בכסף?

ומשינן: **אמר קרא** [דברים טו]: **"כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה ועבדך, שש שנים"**.

מקיש הכתוב את דין עבד עברי לדין האמה העבריה. וכשם שאמה עבריה נקנית בכסף [כפי שלמדנו מהכתוב "והפדה"], כך עבד עברי נקנה אף הוא בכסף.

ומקשינן: הכתוב שמקיש את העברי לעבריה מדבר בעבד עברי שמכרוהו בית דין, שהרי נאמר בו **"כי ימכר לך אחיך** [העברי או העבריה]", ולא נאמר **"כי אחיך ימכור עצמו לך"**. ומשמע מלשון הכתוב **"כי ימכר לך"**, שאחיק ימכר לך בידי אחרים, דהיינו בית דין, שבידם למכור את האדם בעבור תשלום גנבתו.

ואמנם **אשכחן**, מצאנו בכתוב הזה שאם **מכרוהו בית דין**, עבד עברי הוקש לעבריה, ונקנה בכסף.

אבל מנין נלמד שאף מוכר עצמו נקנה בכסף?

יוצא בגרעון כסף. וכנ"ל. [כן הבינו מנחת חינוך הנ"ל. ומשנה למלך עבדים ג, ודבריהם הובאו לעיל בהערה 541].

אולם תוספות רי"ד [שם] סובר שעבד עברי שנקנה בשטר יוצא בגרעון כסף, ואפילו אב שנתן את בתו במתנה בלא דמים, הרי היא יוצאת בגרעון כסף [לפי שויה בשוק].

ולדברי תוספות רי"ד בודאי קשה: מה בכך שנאמר באמה "והפדה"? לעולם יתכן שהאמה נקנית בשטר ולא בכסף, ואף על פי כן היא יוצאת בפדיון לפי שויה בשוק!

וצריך לומר שתוספות רי"ד חולק על פירוש רש"י בסוגיתנו. וסובר כפירוש דלהלן:

הראשונים פירשו את דברי הגמרא כאן באופן אחר בשם רבנו תם:

אמה עבריה קונה את עצמה בכסף שנאמר

"והפדה", ומסתבר שכשם שקונה את עצמה בכסף כך נקנית בו. ועבד עברי שקונה את עצמו בגרעון כסף כאמה העבריה, אף הוא נקנה בכסף. רמב"ן רשב"א ריטב"א. [ועיין מהרי"ט]. [ובמשנה למלך הקשה: דברי רבנו תם המובאים בריטב"א [ושאר הראשונים], סותרים את מה שהביא תוספות רי"ד הנ"ל בשם רבנו תם!! ומכח קושיא זו החזו"ן איש מפרש פירוש אחר בהסבר דברי רבנו תם, עיין שם. ועיין לעיל בהערות 397 398].

549. פרשת אמה עבריה נאמרה בנמכרה לישראל ולא בנמכרה לעובד כוכבים. וכתב מנחת חינוך [תחילת מצוה מג] שאמה עבריה אינה נמכרת לגוי. מאחר שאין אמה עבריה נמכרת אלא למי שקידושין תופסין לו בה. מפני

ואין ללמוד את דין מוכר עצמו מדין מכרוהו בית דין, שהרי יש לחלק ביניהם, ולומר:

מכרוהו בית דין נקנה בכסף **הואיל** והוא **נמכר בעל כרחו**. ומאחר שהתורה הקלה בקנייתו, שהוא נקנה לאדונו אפילו שלא מדעתו, לפיכך הקלה התורה בקנייתו גם בכך שהוא נקנה בכסף בלבד, ללא צורך בקנין חזקה.

אבל עבד עברי **המוכר** את עצמו, שלא מצינו שהתורה הקלה בקנייתו [שייקנה בעל כרחו], **מנלן?** מנין למדנו שאף הוא נקנה בכסף בלבד בלי שישתמש בו האדון כדין "חזקה"? (550)

ומתציין: יליף, יש ללמוד את דין עבד עברי המוכר את עצמו לישראל, מדין עבד עברי שמכרוהו בית דין, בגזרה שוה "שכיר שכיר" —

נאמר בענין עבד עברי שמכרוהו בית דין [דברים טו]: "כי משנה שכר שכיר עבדך".

ונאמר בענין מוכר עצמו לישראל [ויקרא כה מ — מא]: "וכי ימוך אחיך עמך ונמכר לך [מתוך דחקו], כשכיר כתושב יהיה עמך".

ולמדים בגזירה שוה של "שכיר שכיר" את דין מוכר עצמו מדין עבד שמכרוהו בית דין: כשם שעבד שמכרוהו בית דין נקנה בכסף, כך מוכר עצמו נקנה בכסף. (551)

ומקשינן: הרי להלן יתבאר שנחלקו תנאים אם לומדים מ"שכיר שכיר" גזרה שוה. (552)

(553)

ואם כן, הניחא למאן דיליף "שכיר שכיר", אמנם לדעת התנא שדורש את "שכיר שכיר" לגזרה שוה, אכן לומדים שמוכר עצמו נקנה בכסף ממכרוהו בית דין.

שצריך שהאדון יהיה ראוי ליעדה, כמבואר בגמרא להלן יט ב-כ א.

וכדבריו כתוב בריטב"א יב א ד"ה כל היכא וכן יד ב ד"ה כל היכא באה"ד, וברמב"ן וברשב"א שם. [וע"ש טעמים נוספים לדבר].

550. לשון רש"י: "והדין נותן שיהא [עבד שמכרוהו בית דין] נקנה בכסף בלא חזקה, הואיל ויש בו צד קל שנמכר בעל כרחו". ומשמע מלשון רש"י שהגמרא הקשתה שמוכר עצמו יהיה נקנה בחזקה בלבד ולא בכסף.

וקשה: הרי עבד עברי אינו נקנה בחזקה כמבואר להלן [טז א] שנאמר [ויקרא כה מ]: "והתנחלתם אותם וגו' ודרשו חז"ל: אותם בחזקה ולא אחר בחזקה. ועיין מהרי"ט ופני יהושע.

551. בגמרא נאמרו שלשה לימודים על קנין

כסף: [א] "והפדה" באמה. [ב] "העברי או העבריה" להקיש עברי לעבריה. [ג] "מכסף מקנתו" בנמכר לגוי, וקשה: מדעו אין לומדים זה מזה בגזרה שוה "שכיר" "שכיר"? עיין תוספות ותוספות הרא"ש.

552. אין אדם דן גזרה שוה מעצמו אלא אם קבלה מרביתו הלכה למשה מסיני. ונחלקו תנאים אם נאמר למשה מסיני שהמילים "שכיר" "שכיר" נדרשות לגזרה שוה.

553. הגמרא סברה שיש תנא שאינו דורש "שכיר" שכיר לגזרה שוה, אך לבסוף לא נמצא ראייה משום תנא שסובר כן. [ועיין תוספות הרא"ש, וכדבריהם כתוב גם בתוספות בכבא מציעא קיא ב ד"ה ורבי יוסי והביאם גליון הש"ס כאן. ועיין ריטב"א].

א. בפרשת משפטים [שמות כא ב—ו] נאמר: "כי תקנה עבד עברי". ומשמע שתקנה את העבד מיד אחרים [בית דין]. ואין מדובר במוכר עצמו.

ונאמרו שם שלשה דינים:

[א] "שש שנים יעבוד, ובשביעית יצא לחפשי חנם".

[ב] "ואם אמור יאמר העבד אהבתי את אדוני — לא אצא חפשי. ורצע אדוני את אזנו במרצע, ועבדו לעולם".

[ג] "אם אדוניו יתן לו אשה". והיינו שפחה כנענית.

מכאן שהאדון יכול למסור לעבדו העברי שפחה כנענית להוליד ממנה עבדים.

ב. בפרשת ראה [דברים טו יב—יח] נאמר: "כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה".

ומשמע שהעבד יימכר על ידי אחרים [בית דין]. ואין מדובר במוכר עצמו.

ונאמרו גם שם חלק מהדינים שהוזכרו בפרשת משפטים [יציאת העבד כעבור שש שנים, ודין רציעה].

ונאמר שם עוד דין נוסף "וכי תשלחנו מעמך [כעבור שש שנים], לא תשלחנו ריקם, [אלא] הענק תעניק לו".

שהאדון מצווה להעניק מתנה לעבדו כשיוצא לחפשי, ודין זה נקרא בפי חז"ל "הענקה".

ג. בפרשת בהר [ויקרא כה לט—מו] נאמר: "כי ימוך אחיך ונמכר לך [מתוך דחק]".

אלא למהן דלא יליף "שכיר שכיר" — מאי איכא למימר!?! לדעת התנא שאינו דורש "שכיר שכיר" לגזרה שוה, מנין נלמד שאף מי שמוכר את עצמו לישראל נקנה בכסף?

ומסקינן: אמר קרא בתחילת ענין עבד עברי המוכר את עצמו לגוי [ויקרא כה מז]: "וכי תשיג יד גר ותושב [גר שהוא תושב, ואינו גר צדק] עמך, ומך אחיך עמו, ונמכר לגר תושב".

"וכי תשיג" נאמר בתוספת האות ו', לומר לך: ענינו של עבד עברי המוכר את עצמו לגוי, הוא מוסף על הענין הראשון שלפניו.

מחובר הוא כהמשך וכהוספה לענין שהוזכר לפניו, שהוא ענין המוכר עצמו לישראל [המוזכר בפסוקים הקודמים].

וילמד הענין העליון, מוכר עצמו לישראל, שנאמר למעלה, מהענין התחתון, ממוכר עצמו לגוי, שהוזכר אחריו —

כשם שמוכר עצמו לגוי הרי הוא נקנה בכסף [שנאמר "מכסף מקנתו" וכדלעיל], כך מוכר עצמו לישראל, נקנה אף הוא בכסף.

וכיון שהוזכר בגמרא שנחלקו תנאים אם יש לדרוש גזרה שוה של "שכיר שכיר", מבררת הגמרא עתה מי הם אותם תנאים שנחלקו בדבר.

והוינן בה: ומאן הוא התנא דלא יליף "שכיר שכיר"? מי הוא אותו התנא שאינו דורש את "שכיר שכיר" לגזרה שוה?

ומשינן: האי תנא הוא — דתניא:

בשלשה מקומות ביאר הכתוב את דין עבד עברי:

ופרשה זו מדברת במוכר עצמו. ולא הוזכר שם אף דין מכל הדינים שהוזכרו בעבד שמכרוהו בית דין, אלא רק הוזכר שם דין היציאה ביובל. ולהלן הגמרא דנה בזה.

ולפיכך אמרו חכמים ארבעה חילוקי דינים בין מוכר עצמו ובין מכרוהו בית דין: לגבי מכירה ליותר משש שנים, לגבי רציעה, לגבי הענקה, ולגבי היתרו בשפחה כנענית.

א. המוכר עצמו — אם רצה, הרי הוא מוכר את עצמו לשש שנים.

ואם רצה, מוכר את עצמו ליתר על שש שנים. מפני שלא נאמר בו דין יציאה לאחר שש שנים. (554) (555)

אבל, אם מכרוהו בית דין — אינו נמכר אלא לשש שנים בלבד. כפי שנאמר בתורה בפירוש.

555. מלשון הברייתא משמע לכאורה שהעבד נמכר רק לשש ויתר על שש, אך לא פחות משש. אולם, הריטב"א כתב שכשם שנמכר ליותר משש אם רצה, כך העבד יכול להמכר אף לפחות משש.

והמהרי"ט כתב, שהמוכר את עצמו לפחות משש שנים אינו נקרא "עבד", אלא "שכיר". ויש הברל בין "שכיר" לבין "עבד" הלכה למעשה:

[א] שכיר שרוצה לחזור בו לפני שנשלם זמן עבודתו רשאי, כדין פועל שיכול לחזור בו אפילו בחצי היום [כמבואר בבבא מציעא עז א].

[ב] עבד — רבו מצווה להאכילו בשוה לו, כפי שמבואר בגמרא להלן [כ א ועוד]: "שלא תהא אתה [האדון] אוכל פת נקיה, ויין ישן, והוא [העבד] אוכל פת קיבר ושותה יין חדש, אבל שכיר אינו בכלל זה, אלא צריך לזונו כמנהג המדינה, ואם נהגו להאכיל את השכירים בלחם קטנית די בכך. [ואפילו אם האדון עצמו אוכל פת חיטה]. כמבואר ברא"ש סימן כז.

[עייין במהרי"ט שדייק מדברי הרא"ש כשיטתו, ושלא כשיטת הריטב"א].

ולפי זה מה ששינוי "נמכר לשש ויתר על שש" היינו דוקא, אבל אינו נמכר לפחות משש שנים בתורת "עבד", אלא בתורת "שכיר" בלבד. ועייין עוד במהרי"ט ובמשנה למלך עבדים ב ג.

554. לשון רש"י: "ויתר על שש — אם התנה לימכר לעשר שנים". ודייקו המפרשים מדבריו, שהמוכר עצמו סתם, יוצא בשש שנים, ואם התנה בפירוש, יכול למכור את עצמו אף ליותר משש שנים. [ריטב"א, מהרי"ט. משנה למלך עבדים ב ג, אבל עיין שיטה לא נודע למי].

מקור דברי רש"י: שנינו: "נמכר לשש וליתר על שש". והוקשה לרש"י: מאחר שנאמר שנמכר ליתר על שש, אם כן פשיטא שנמכר לשש, ומדוע התנא הוצרך להשמיענו זאת בפירוש? אלא, בהכרח שהמוכר את עצמו סתם, יוצא כעבור שש שנים. וכך אמר התנא: נמכר בסתם לשש, ואם התנה בפירוש נמכר אף ליתר על שש. [ועייין מקור נוסף לדברי רש"י ברש"ש על משנתנו].

והאחרונים חיפשו מקור לדברי הברייתא: מנין למד התנא שהמוכר עצמו סתם נמכר לשש? [עייין מהרי"ט להלן טו ב ד"ה מאי קאמר, ובשיטה לא נודע למי, ועייין בירורי השיטות עמ' ס' סא, שהביא את דברי הרא"ם והמקנה ודן בדבריהם].

הריטב"א חולק על דברי רש"י. וכתב, שאף מה ששינוי "נמכר לשש" מדובר כשהעבד פירש שנמכר לשש. וכתב משנה למלך [שם] שלדעת הריטב"א המוכר עצמו סתם יוצא ביובל. ועייין להלן בהערה הבאה.

ב. המוכר עצמו — אם רצה להמשיך לעבוד את רבו לאחר תום שנות ממכרו, (556) אינו נרצע, מפני שלא נאמר בו דין רציעה אלא רק במי שמכרוהו בית דין. (557)

אבל, אם מכרוהו בית דין — הרי הוא נרצע, אם לא רצה לצאת לחפשי לאחר שש שנים, כפי שנאמר בתורה בפירוש.

ג. מוכר עצמו — בשעה שיצא לחפשי, אין מעניקים לו. הבעלים אינם חייבים להעניק לו, מפני שלא נאמרה בו מצות הענקה.

אבל, אם מכרוהו בית דין — הבעלים מעניקים לו כשיוצא לחפשי. כפי שנאמר בתורה בפירוש.

ד. המוכר עצמו — אין רבו מוסר לו שפחה כנענית, מפני שלא נאמר בו דין זה. (558)

אבל, אם מכרוהו בית דין — רבו מוסר לו שפחה כנענית.

רבי אלעזר חולק ואומר:

א. זה וזה [מוכר עצמו ומכרוהו בית דין], אינו נמכר אלא לשיש.

ב. זה וזה אם לא רצה העבד לצאת לחפשי כעבור שש שנים, הרי הוא נרצע.

ג. זה וזה, מעניקים לו לעבד מתנה ביציאתו לחפשי.

ד. זה וזה, רבו של העבד מוסר לו שפחה כנענית.

עד כאן דברי הברייתא.

ודנה הגמרא: מאי לאו, האם לא מסתבר לומר ששורש מחלוקתם של תנא קמא ורבי אלעזר — בהא קמיפלגי, בכך נחלקו:

דתנא קמא לא יליף [אינו לומד] "שכיר

556. דין רציעה המוזכר בתורה היינו כשהגיע זמן יציאת שש והעבד אינו רוצה לצאת, אבל כאן בעל כרחך אין לומר כן, שהרי לדעת חכמים מוכר עצמו נמכר אף ליתר על שש. ובעל כרחך הכוונה שאינו נרצע בתום שנות ממכרו [על פי חזון איש].

557. [נראה שבידו של העבד להמשיך ולעבוד את רבו אף לאחר תום שנות ממכרו, שהרי לדעת חכמים מוכר עצמו נמכר לשיש ויתר על שש, ואם כן גם אם כלו שנות עבודתו בידו למכור את עצמו שנית לאדון בכסף, או במתנה בקנין שטר. ומה ששינו "אינו נרצע" היינו שאין רבו רוצע את אזנו על כך שרוצה להמשיך ולעבוד, וכן אין העבדות נמשכת בהכרח עד היובל, אלא ביד העבד לשעבד את עצמו גם

לפחות מכך בקנין כסף או שטר, ובלא רציעה. ועיין שו"ת הרשב"א חלק א תשובה קלז].

558. כתב רש"י שהשפחה אסורה עליו, וכן מוכח מדברי התוספות כאן [ד"ה ולא], ולהלן סט א [ד"ה אלא].

אבל, דעת הריטב"א שמוכר עצמו מותר בשפחה כנענית אם רצה בכך. אלא שאין האדון רשאי לכופו.

הריטב"א נוקט שהטעם שעבד עברי אינו יוצא במחילה בדיבור אלא בשטר בלבד, היינו משום שיש בעבד קנין איסור, שהוא מותר בשפחה כנענית, וזה בגדר של "קנין הגוף". ואין מועילה בו מחילה, אבל מצד קנין מעשה ידיו של העבד לא היה צריך שטר שחרור, אלא די במחילה בדיבור כדין מחילת חיוב הלואה.

שכיר" לגזרה שוה. ולכן אין לומדים את דין המוכר עצמו מדין מכרוהו בית דין. ומה שלא נאמר בו, אינו נוהג בו.

ואילו רבי אלעזר יליף "שכיר שכיר" לגזרה שוה. ולכו, כל מה שנאמר במכרוהו בית דין נוהג אף במוכר עצמו.

ומכאן שלדעת תנא קמא אין דורשים "שכיר שכיר" לגזרה שוה!

אמר רב טביומי משמיה דאביי: אין להוכיח מדברי תנא קמא שאינו דורש "שכיר שכיר" לגזרה שוה, משום שיש לדחות —

לדעת כולי עלמא יליף [נלמד] "שכיר שכיר" לגזרה שוה, להשוותם לדינים אחרים שלא הוזכרו בברייתא. אולם, בענין הדינים שהוזכרו בברייתא, לדעת תנא קמא התורה מיעטה אותם בפירוש מן הגזרה שוה. וכדלהלן: (559)

והכא, בהאי קרא קמיפלגי. כאן נחלקו תנא קמא ורבי אלעזר האריך יש לדרוש את הכתובים דלהלן: (560)

א. מאי טעמא [מהו טעמו] דתנא קמא, דאמר: מוכר עצמו נמכר לשש ויתר על שש, למרות שגם הוא דורש "שכיר שכיר" לגזרה שוה? —

טעמו הוא משום שמיעט רחמנא לגבי מכרוהו בית דין [דברים טו] "ועבדך שש שנים". נאמר "ועבדך", ולא "ועבד", כדי ללמדך, רק זה [שמכרוהו בית דין] עובד שש שנים, ולא מוכר עצמו. (561)

ומבאר עתה הגמרא מה ידרוש רבי אלעזר מ"ועבדך":

ואידך, ורבי אלעזר הסובר שאף מוכר עצמו אינו נמכר אלא לשש, דורש את המילה "ועבדך" לדרשה אחרת:

"ועבדך" — רק אותך יעבוד העבד, ולא ליורש! שאם מת האדון ואין לו בנים, אין העבד משועבד ליורש אחר, כגון הבת או האח [אבל אם יש לו בן, העבד עובד את הבן. כפי שיבואר בגמרא להלן יז ב].

שטר שחרור, ומחילה אינה מועילה בו.

559. רש"י. [וכגון] ללמד שמוכר עצמו נקנה בכסף מגזרה שוה "שכיר" "שכיר" כמוכר בגמרא לעיל].

560. לשון הגמרא "בהאי קרא" קשה, שהרי נחלקו בכמה מקראות כמוכר בגמרא בסמוך. ובש"ס עוז והדר מובא שבדפו"ס הגירסא "בקראי קמיפלגי".

561. "ועבדך שש שנים" מיותר, מפני שנאמר

לפיכך תמה הריטב"א על דברי רש"י: מדוע מוכר עצמו צריך שטר שחרור? והלא לדעת רש"י אפילו אם העבד רוצה בשפחה הוא אסור בה, ומכאן שאינו קנוי "קנין הגוף"! והמהרי"ט כתב: לדעת רש"י יתכן שאמנם מוכר עצמו אינו צריך שטר ויוצא במחילה בדיבור. וכן כתב הרשב"א להלן טז א לדעת הרמב"ן. עיין שם. [ועיין בראשונים להלן טז א פירושים נוספים בהסבר הגמרא מדוע אין מועילה מחילה בדיבור בעבד עברי. ושלא כדברי הריטב"א הנ"ל, ולפי זה, גם לדעת רש"י יש לומר שמוכר עצמו צריך

ואידך, ותנא קמא, הדורש מ"ועבדך שש שנים" למעט מוכר עצמו, שיכול למכור עצמו ליותר משש שנים, מנין הוא ילמד שעבד עברי אינו עובד את היורש? שהרי גם הוא מסכים שאין העבד עובד את היורש!

משום ש"ועבדך" אחרינא כתיב, שנאמר "ועבדך" פעם נוספת [כי משנה שכר שכיר עבדך],⁽⁵⁶²⁾ ללמד שרק אותך יעבוד העבד ולא את היורש.

ומבאר עתה הגמרא מה ייעשה רבי אליעזר עם "ועבדך" השני:

ואידך, רבי אלעזר, לא ידרוש את הפסוק השני לשום דרשה, כי הפסוק החוא – להרצאת אדון הוא דאתא! כוונת הכתוב היא לרצות את האדון שיתרצה להעניק לעבד את ההענקה.

שכך אמר הכתוב: "לא יקשה בעיניך בשלחך אותו חפשי מעמך [שאתה גם מעניק לו], כי משנה שכר שכיר עבדך שש שנים".⁽⁵⁶³⁾

בסיכום: הכל מודים שדורשים "שכיר שכיר" לגזרה שוה, אך לדעת חכמים

"ועבדך" ממעט – זה, נמכר רק לשש ולא מוכר עצמו [ורבי אלעזר דרש זאת לדרשה אחרת].

ב. ומאי טעמא דתנא קמא, דאמר: מוכר עצמו אינו נרצע, למרות שנאמר "שכיר שכיר" לגזרה שוה?

משום דמיעט רחמנא לגבי עבד שמכרוהו בית דין [שמות כא]: "ורצע אדוניו את אזנו במרצע".

הכתוב לא היה צריך לומר שהרציעה נעשית באוזן, שהרי אמר הכתוב [דברים טו] "ולקחת את המרצע, ונתת באזנו ובדלת". ואם כן, לא היה צריך לומר גם כאן שמקום הרציעה הוא באזן.⁽⁵⁶⁴⁾

ולמה נאמר "ורצע אדוניו את אזנו במרצע"?

למעט, שדוקא אזנו שלו נרצעת, ולא אזנו של מוכר עצמו.

ומבאר עתה הגמרא מה דורש רבי אלעזר מפסוק זה:

בסוף המקרא "ובשביעית יצא". [על פי פירוש ראשון בשיטה לא נודע למי ד"ה ואידך. ועיין שם פירוש נוסף].

562. נראה שהגמרא הבינה שלפי פשוטו של מקרא הפסוק אומר שעבד עובד שש שנים – "כי משנה שכר שכיר עבדך שש שנים". וזה מיותר, שהרי כבר נאמר שם "ובשביעית יצא". ומובן שהעבד עבד שש שנים. ולכן חכמים פירשו שהפסוק בא לומר "ועבדך" – לך ולא ליורש. ורבי אליעזר מפרש שהכתוב הזה בא להרצאת אדון כמבואר בגמרא להלן. [על פי

שיטה לא נודע למי ד"ה ואידך בפירוש הראשון. ועיין שם פירוש נוסף].

563. עיין בהערה הקודמת.

564. כן נראה מדברי עצמות יוסף תחילת טו א, [ונראה שעצם הפסוק "והגישו אל הדלת או אל המזוזה ורצע" אינו מיותר, למרות שנאמר בדברים [טו יז]: "ונתת באזנו". מפני שדורשים מכאן שאין העבד נרצע אלא על דלת שעומדת במעומד, ולא על דלת עקורה. כדלהלן כב ב].